

*Микола СЮСЬКО,
студент магістратури
факультету європейського права та правознавства
ДВНЗ «УжНУ»*

КЛАСИЧНИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ: МІСІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ У ЄДИНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Статтю присвячено світовому досвіду становлення та розвитку дослідницьких університетів. Також у статті дано оцінку інституціонального середовища, що регламентує діяльність вітчизняних дослідницьких університетів, зокрема у сфері забезпечення фінансової автономії, перспективи розвитку дослідницьких університетів.

Ключові слова: дослідницький університет, університет світового класу, конкурентоспроможність університету, фінансова автономія вищої школи.

Дослідницький університет являє собою найсучаснішу форму інтеграції освіти і науки (навчального процесу та фундаментальних наукових досліджень), його місією, або ключовим девізом, як вперше було обґрунтовано Вільгельмом фон Гумбольдтом у ХІХ сторіччі, є “відданість науці”. Про високу міжнародну конкурентоспроможність сучасних дослідницьких університетів свідчить той факт, що останні, згідно зі щорічними рейтингами університетів світового класу (Шанхайський рейтинг університетів світового класу, рейтинги QS, THE, Webometrics) із року в рік займають в них топові місця. На думку багатьох авторитетних дослідників (Geiger 1993; Clark 2006; Салми 2009), рушієм інтенсивного інноваційного розвитку країн стає розбудова висококонкурентних дослідницьких університетів, які

здатні акумулювати й примножувати власний інтелектуальний потенціал, формувати інтелектуальний капітал нації, а також сприяти системній інтеграції освіти та науки і трансферу технологій у виробництво. За активної розбудови національних ринків освітніх послуг та через загострення конкурентної боротьби на ринках міжнародних саме високопродуктивна наукова та освітня діяльність дослідницьких університетів отримує найвагомішу підтримку держави [1].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про дослідницький університет» від 17 лютого 2010 року №163 дослідницький університет - національний вищий навчальний заклад, який має вагомі наукові здобутки, провадить дослідницьку та інноваційну діяльність, забезпечує інтеграцію освіти та науки з виробництвом, бере участь у реалізації міжнародних проектів і програм. Статус надається такому закладу з метою підвищення ролі університету як центру освіти і науки, підготовки висококваліфікованих наукових і науково-педагогічних кадрів, упровадження в практику наукових досягнень, технічних і технологічних розробок, реалізації разом з іншими вищими навчальними закладами та науковими установами спільних програм за пріоритетними напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень для розв'язання важливих соціально-економічних завдань у різних галузях економіки [3].

Актуальність дослідження визначається, насамперед, посиленням значення університетів дослідницького типу у світі і недостатнім розвитком таких університетів в Україні, відсутністю відповідного законодавчого регулювання діяльності дослідницьких університетів, їх недосконалим механізмом фінансування. **Мета статті.** Метою статті є аналіз функціонування дослідницьких університетів та обґрунтування

необхідності створення університетів дослідницького типу в Україні, розроблення рекомендацій щодо фінансування їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням діяльності дослідницьких університетів займалося багато вчених, серед яких: Л.Л. Антонюк, В.А. Журавлев, М.З. Згуровський, Л.І. Маков, О.І. Молчановський, В.І Сацик. та ін., проте, у науковій літературі недостатньо уваги приділяється проблемам розбудови в Україні дослідницьких закладів у вищій школі, нарощення їхнього наукового та інноваційного потенціалу, механізмів фінансування дослідницьких університетів.

Історичні розвідки вказують на те, що дослідницькі університети є порівняно недавньою європейською інновацією, адже починаючи з XI – XII ст.ст. протягом тривалого періоду існування університетської освіти в Європі студентам пропонували переважно лекційні заняття, до яких залучали видатних учених і мислителів того часу. Лише у XIX ст. з ініціативи німецьких університетів від професорів стали вимагати провадити наукові дослідження, щоб створювати й поширювати нові знання. Саме під гаслом «відданість науці» 1809 року В. Гумбольдт заснував в Берліні новий університет, що став прототипом сучасного дослідницького університетського закладу. Гумбольдтівський університет, який було створено як державну інституцію (університет фінансував прусський уряд), вирізнявся найвищими стандартами у сфері навчання й досліджень, працювати в ньому було престижно для будь - якого професора того часу, а втілені в навчальну та дослідницьку діяльність принципи академічної свободи та інституціональної автономії робили цей університетський заклад надзвичайно популярним. Згодом за цим зразком почали розбудовувати

й інші європейські університетські заклади, а також університети США та Японії.

Великою мірою прототипом сучасного американського дослідницького університету став заснований 1876 року Університет Джона Гопкінса (його створювали як дослідницький заклад), що започаткував викладання спеціалізованих практичних курсів, як це було за німецької моделі дослідницького університету. За Університетом Джона Гопкінса подібну практику протягом 1876 – 1915 рр. обрали й інші відомі американські вузи – Гарвардський, Колумбійський, Мічиганський, Іллінойський, Каліфорнійський, Стенфордський, Чиказький університети, Массачусетський технологічний інститут. Американські дослідницькі університети спромоглися істотно наростити потенціал протягом ХХ ст. саме завдяки видатним дослідженням, здійсненим під час першої і другої світових воєн (які, зрештою, багато в чому й визначили їхній результат) за часів холодної війни. Ці дослідження великою мірою стосувалися нових розробок і технологій у військовій сфері та призначалися для системи національної оборони США, а відповідно – їх щедро фінансував Федеральний уряд [1].

На сьогодні найбільший розвиток дослідницькі університети отримали в США. Так, у 2000 році в США було майже 260 дослідницьких університетів (за іншими даними - 150 дослідницьких університетів світового класу [1]), в той же час у Німеччині – 70, Великобританії – 73, в Іспанії – 41 [2], у Китаї глобальних дослідницьких університетів налічують майже 100 [1].

У сучасних умовах саме дослідницькі університети мають найбільш вагому підтримку з боку держави для проведення наукової й освітньої діяльності. Так, 100 провідних університетів США отримують 95% коштів з федерального бюджету на науку і освіту. Підготовка

спеціалістів найвищої кваліфікації також зосереджена у дослідницьких університетах, оскільки 60% усіх докторантів США підготовлено у 50 таких університетах. Ці університети мають багато студентів, що навчаються за магістерськими програмами, мають краще співвідношення чисельності викладачів і студентів (приблизно 1:6) порівняно із звичайними університетами, в яких таке співвідношення складає 1:12 [4, 25].

Як правило, дослідницькі університети мають дуже **міцні зв'язки з промисловістю**. Так, наприклад, Массачусетський технологічний інститут має зв'язки майже з 300 корпораціями.

Суттєвою особливістю формування професорсько-викладацького складу кращих американських університетів є **ротація кадрів**, що охоплює сфери освіти, науки та бізнесу. Між ними відсутні штучні перепони. Більш того система оплати праці в університеті і на фірмі стимулюють таку ротацію.

Дослідницькі університети беруть активну участь, переважно на комерційних засадах, у додатковій післядипломній освіті. Вони пропонують багаторівневі програми підвищення кваліфікації і перепідготовки. На відміну від вузькопрофільних навчальних закладів університети мають можливість реалізовувати різні програми, які ґрунтуються на міждисциплінарних підходах.

Для дослідницьких університетів характерна **багатоканальність джерел** фінансування: федеральний та місцевий бюджети, гранти, благодійні фонди, бізнес, доходи від навчальної, дослідницької, виробничої і консультаційної діяльності.

Сучасний дослідницький університет – це потужний економічний суб'єкт, який має **високу самостійність**. Так, річний бюджет Техаського університету складає 3 млрд

доларів, Стенфордського – 1 млрд доларів. Дослідницькі університети стали рівноправними партнерами бізнесу в інтеграції науки, освіти, виробництва, а інколи виконують в регіонах роль провідного інтегратора.

Навколо університету створюються **дослідницькі парки** як форма інтегрованого розвитку науки, освіти та бізнесу. Дослідницький парк є об'єднаною навколо дослідницького університету науково-виробничою, навчальною і соціально-культурною зоною забезпечення безперервного інноваційного циклу [2].

Важливі функції при цьому виконує адміністративна університетська оболонка, покликана всіляко підтримувати діяльність дослідницького університету (залучення видатних професорів, спонсорів, соціальна, політична, інституціональна підтримка тощо) та забезпечувати його ефективні взаємозв'язки із зовнішнім соціально-економічним, культурним та політичним середовищем.

Дослідницький потенціал університету є домінантою його конкурентного статусу на глобальному ринку освітніх послуг, основою його міжнародного авторитету і репутації, запорукою нарощення інноваційного потенціалу країн загалом. З цього приводу С.Маргінсон також справедливо зазначає, що “нації зі значним дослідницьким (науково-технічним) потенціалом спроможні краще керувати власною долею в глобальній економіці знань”[5]. Вони знаходяться в кращому становищі аби брати на себе глобальні ініціативи, співпрацювати і конкурувати, використовувати найкращі ідеї зі всього світу та приваблювати людей і капітал. Натомість, “нації без достатньо сильного дослідницького потенціалу”, як показує досвід, значно програють іншим країнам за рівнем розвитку системи підготовки висококваліфікованих фахівців, наукової бази промисловості, ефективністю соціальної політики тощо. За

логікою вченого, наявність на території країн висококонкурентних на глобальному ринку освітніх послуг університетів є ознакою високого національного науково-технічного потенціалу загалом, так само як і передумовою його стійкого нарощення у перспективі [1].

Рейтингові оцінки рівня досягнень дослідницького університету в США, зокрема, враховують:

- кошти на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, які надходять від промислових підприємств та державного і місцевого бюджетів;
- залучений університетом для його розвитку приватний капітал як в попередні роки, так і поточному році;
- представництво членів професорсько-викладацького складу в Національній академії наук, Національній академії технічних наук, Інститутів медицини США;
- кількість присуджених університетом ступенів PhD за рік;
- кількість працюючих в університетах фахівців зі ступенем PhD, які підвищують свою наукову кваліфікацію шляхом виконання науково-дослідних робіт чи навчання. Для викладачів ДУ головним показником їх успіху є наукові здобутки [2].

На наше переконання, можна виділити три важливих критерії дослідницького університету:

По-перше, в дослідницькому університеті повинна бути присутня максимальна свобода у викладанні та навчанні. Це означає, що викладачі максимально розкуті у тому, як викладати свої дисципліни, а студенти — які дисципліни вивчати. На жаль, в Україні багато говорять про академічну свободу викладачів і студентів, а на практиці така свобода є занадто обмеженою. В наш час спостерігається інтенсивний розвиток суспільства, і

університет має встигати за змінами, інакше він не буде конкурентоспроможним, а академічна свобода дозволяє це робити.

По-друге, в дослідницькому університеті мають викладати викладачі-дослідники. Це не просто люди, які можуть доступно донести існуючі факти до студентів, а самі створюють, так би мовити, “нові факти”. Можна очікувати, що такі викладачі-дослідники часто публікують статті з результатами своїх досліджень, відвідують значимі наукові конференції і, звісно, залучають студентів до своїх досліджень. З іншого боку, потрібно розуміти, що такий викладач-дослідник фізично не може викладати великій кількості студентів (просто за браком часу) [7]. В Україні з цим критерієм ситуація трохи краща, адже в Україні є багато науковців, проте через перезавантаженість лекціями викладачі-науковці не встигають відводити час для зайнять наукою.

По-третє, дослідницький університет повинен мати стабільне і в рази більше, ніж зараз, фінансування. Українські університети проводять дослідження в радянських лабораторіях, матеріально-технічне оснащення наших ВНЗ перебуває на низькому рівні, науковці отримують низькі заробітні плати. Ці та інші проблеми не дозволяють розвиватися, адже не зважаючи на те, що в Україні вже понад 10 дослідницьких університетів, поки що жоден з них не потрапив в ТОП 500 кращих університетів світу і визначальною причиною, на наше переконання, стало недостатнє фінансування. І основна причина недостатнього фінансування є не лише погане економічне становище нашої держави, а й низька диверсифікація фінансових надходжень, оскільки наші ВНЗ ще з радянських часів звикли, що їх фінансує держава і до цього часу саме державне фінансування становить основу фінансування ВНЗ.

Вважаємо, що корисно буде проаналізувати досвід США у залученні фінансових ресурсів. Велике значення у США має ендаумент (далі фонд), гранти, доходи від медичних центрів, пожертви. Відрахування з фонду стали головним джерелом доходів в Єльському університеті: там вони склали 35 відсотків від усіх зароблених за рік коштів. Як і в Гарварді, другий за величиною доходною статтею стали гранти та контракти, в основному урядові (25 відсотків). Тим часом третій рядок (19 відсотків) зайняли доходи від університетського медичного центру, в той час, як на кошти, отримані від студентів (за вирахуванням матеріальної допомоги), припало лише дев'ять відсотків. Чотири відсотки доходів були забезпечені грошовими подарунками, один відсоток - надходженнями від продажу публікацій. Джерела ще семи відсотків не вказані. Ще більшого значення виплати з фонду мають у Принстоні, де на їх частку припало 46 відсотків від усіх поточних доходів. Внесені студентами гроші склали 19 відсотків від зароблених вузом коштів, гранти на дослідження – 18 відсотків. Звідки надійшли інші кошти, не уточнюється.

У Стенфордському університеті відрахування з фонду зайняли в структурі доходів лише друге місце, склавши 21,9 відсотка і поступившись федеральним грантам - на їх частку припав 31 відсоток всіх надходжень, 13,7 відсотка доходів забезпечила робота університетського медичного центру, 12,1 відсотка - оплата від студентів після вирахування наданої їм допомоги. На пожертви припало 4,5 відсотка всіх доходів, ще 16,8 відсотка отримані з інших джерел [8].

Вважаємо, що Україна має запозичити відповідний досвід держави з передовою системою освіти, адже якість освіти, ефективність діяльності дослідницького ВНЗ багато в чому залежить від фінансування.

Чинне правове поле, що регулює діяльність саме дослідницьких університетів в Україні, обмежується Положенням про дослідницький університет (Постанова КМУ № 163 від 17.02.10 року). Водночас реальні та дійові механізми фінансової автономії вищої школи та можливості диверсифікації джерел фінансування дослідницьких університетів у Положенні чітко не прописані. Так, у Положенні йдеться про «власні кошти» університету, однак невизначено джерел формування цих коштів, їхній правовий статус. Адже відомо, що сьгоднішні кошти, які надходять у розпорядження державного університету, є бюджетними, а отже їх використовують відповідно до нормативно - правових актів, що встановлюють порядок розпорядження бюджетними коштами. У такій ситуації більшість українських вузів державної форми власності, зокрема й дослідницькі університети, стикаються із численними труднощами, залучаючи й вільно використовуючи недержавні кошти, власниками чи джерелами яких є суб'єкти приватного бізнесу, некомерційні організації, міжнародні грантові програми тощо. Як наслідок національні дослідницькі університети, через обмеженість їхньої фінансової автономії (права на вільне використання фінансових ресурсів), не отримують достатніх стимулів і мотивів, щоб провадити власну діяльність – комерційно спрямовану, навчальну, дослідницьку, виробничу, консультаційну тощо. Вважаємо, що необхідне закріплення на законодавчому рівні за дослідницькими університетами можливості проводити власну діяльність щодо залучення «власних коштів» (широкого права на їх нібито вільне використання), це дозволить краще виконувати функції і завдання дослідницьких університетів [1].

В нашій державі ряду університетів надано статус дослідницьких. Є відповідне Положення про дослідницькі

університети, згідно із яким підвищується статус вищих навчальних закладів як центрів освіти і науки. Положення визначає перелік особливостей дослідницьких університетів. Також існує ціла низка чинних нормативно-правових актів, які визначають правове поле діяльності університету як вищого навчального закладу державної форми власності – це, зокрема, ЗУ “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про наукову і науково-технічну діяльність”, Постанова КМУ, якою затверджено “Положення про здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти”. Тому Положення, встановлюючи особливості правового статусу дослідницьких університетів, має бути узгоджено із чинними нормативно-правовими актами. Положення закріплює, що фінансування наукових досліджень і розробок дослідницького університету здійснюється відповідно до програм розвитку університету у розмірі не менш як 25 відсотків бюджетних коштів, що виділяються на його утримання. Програми розвитку дослідницького університету фінансуються протягом перших п'яти років його діяльності за рахунок коштів державного бюджету. Подальше фінансування дослідницького університету, в тому числі наукових досліджень, розробок і програм розвитку університету, здійснюється за умови забезпечення університетом надходжень до спеціального фонду державного бюджету у розмірі не менш як 50 відсотків обсягу бюджетних коштів, передбачених на наукові дослідження і розробки [3].

Зважаючи на важливість і ефективність університету дослідного типу, УжНУ прагне здобути такий статус. За останній рік було зроблено багато в цьому напрямі, зокрема суттєво поліпшено матеріально технічну базу університету, залучено кілька великих інвестицій (зокрема, оснащено системою надсучасних мультимедійних комплексів з можливістю проведення

відеоконференцій у он-лайн режимі, вартість інвестиції склала понад 500 тисяч євро, досягнуто домовленостей щодо будівництва університетської клініки).

Протягом року керівництво УжНУ займалося не тільки відновленням вкрай занедбаного господарства. Було досягнуто важливих успіхів в науковій сфері, зокрема Ужгородський національний університет, згідно з останніми даними міжнародних наукометричних баз (у т.ч. Scopus), піднявся з 10-го на 5-е місце серед провідних наукових центрів України.

У 2013 році вченими і педагогами УжНУ опубліковано 10 підручників і посібників з грифом Міністерства освіти і науки України, одержано 32 патенти України на винаходи і корисні моделі.

Протягом навчального року співробітниками університету захищено 7 докторських і 28 кандидатських дисертацій, а за плідну науково-педагогічну діяльність завідувач кафедри ентомології та збереження біорізноманіття Володимир Рошко указом Президента України нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Протягом останніх півроку відновлено роботу 4 спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських і докторських дисертацій, ще дві запрацюють у найближчі місяці.

Із допомогою обласної влади вдалося створити три навчально-методичні комплекси Ужгородського національного університету з Берегівським, Міжгірським, Хустським медичними коледжами. З одного боку, університет отримав стабільний потік абітурієнтів, а другого – зросте якість освітніх послуг у вказаних коледжах.

Забезпечення відповідності УжНУ критеріям дослідницького університету – не просто стратегічна мета, а найбільша інвестиційна програма в освіту і науку

Закарпаття останніх десятиліть. Здобуття дослідницького статусу – це близько 30 мільйонів гривень обов'язкових додаткових державних вкладень в університетську науку щороку замість 2-3 мільйонів гривень. Зокрема, у 2013 році науковці університету виконували 28 тем із загальним обсягом фінансування 3,4 мільйона гривень [9].

Повністю поділяю думку багатьох вчених про банальну, але, на жаль, не всіма усвідомлену істину: шлях до дослідницького університету пролягає через наукову діяльність кожного студента, кожного викладача, кожного наукового працівника університету.

Надання статусу дослідницького університету здійснюється в установленому законом порядку Кабінетом Міністрів України за поданням МОН у разі відповідності університету критеріям діяльності, викладеним у додатку. На наше переконання, наукове товариство студентів та аспірантів УжНУ (далі НТСА) зможе взяти активну участь у здобутті статусу дослідницького університету і підвищенні рівня вищої освіти в УжНУ. НТСА зможе взяти безпосередню участь у реалізації деяких критеріїв діяльності, закріплених у положенні, зокрема ми можемо виступити як організатори і долучитися до проведення на базі університету не менш як десяти міжнародних, всеукраїнських та регіональних студентських олімпіад і конкурсів студентських наукових робіт протягом року, не менш як десяти міжнародних, всеукраїнських та регіональних студентських науково-практичних конференцій протягом року, допомогти у проходженні стажування у вітчизняних та зарубіжних університетах і наукових центрах не менш як 50 студентами, аспірантами і молодими вченими протягом року.

Висновки

Таким чином, дослідницький потенціал університету є домінантою його конкурентного статусу на глобальному ринку освітніх послуг, основою його міжнародного авторитету і репутації, запорукою нарощення інноваційного потенціалу країни загалом.

В Україні існують вагомі передумови для розвитку вищої освіти до світового рівня, однак має місце низка чинників, які перешкоджають цьому процесу. З-поміж них слід насамперед відзначити відсутність в країні державної стратегії розвитку конкурентних університетів і високоефективної практичної програми дій в цьому напрямі, які передбачали б розбудову дослідницьких університетів світового класу, відсутність достатнього законодавчого регулювання діяльності університетів дослідницького типу, а також недосконалі механізми їх фінансування.

Сприятли створенню в Україні дослідницьких університетів світового класу, на наш погляд, можуть відповідні механізми та інструменти і загальнонаціонального рівня, і локального масштабу: забезпечення державою реальної фінансової автономії дослідницьких університетів, ініціювання політико - економічного курсу на суттєве підвищення соціальних стандартів життя працівників сфери освіти й науки; налагодження ефективної системи менеджменту університетів; створення на університетському рівні ефективної системи добирання та підготовки наукових кадрів; розбудова університетами ефективної системи добирання талановитих студентів; стимулювання міжнародної публікаційної активності українських дослідників тощо.

Список використаної літератури:

1. Сацук В.І. Сучасні моделі дослідницьких університетів: витоки, стратегії розвитку та перспективи розбудови в Україні / В. Сацук // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.academia.edu/3669212/>
2. До концепції дослідницьких університетів в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://web.cache.googleusercontent.com/search?q=cache:8wYhwEXJ0XUJ:naukavnz.kpi.ua/Library_Documents
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 р. № 16 «Про затвердження Положення про дослідницький університет» [З змінами, зробленими згідно з Постановою КМ № 786 (786-2010-п) від 27.08.2010].
4. Журавлев В.А. Классический исследовательский университет: концепция, признаки, региональная миссия [Текст]/ В.А. Журавлев. Университетское управление: практика и анализ / Владивостокский государственный университет экономики и сервиса, Государственный целевой фонд высшей школы Свердловской области, Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова, и др.; Клюев А.К. (гл.ред). – 2000. – № 2(13). – С. 25-31.
5. Антонюк Л.Л., Концепції міжнародної конкурентоспроможності університетів / Л.Л. Антонюк, В.І. Сацук // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.kneu.edu.ua/userfiles/nauk_diyal_ivo/nddkr.pdf
6. Згуровський М.З. Дослідницькі університети як центри інноваційного розвитку країни/ М. Згуровський // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://kpi.ua/1104-1>

7. *Молчановський О.І. КПІ – дослідницький університет, так чи ні? / О.Молчановський // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oim.asu.kpi.ua/2012/09/13/kpi-doslidnytskyj-universytet-tak-chy-ni/#sthash.Jc10sK1k.dpuf>*
8. *Маков В. Деньги укрепляют мозг / В. Маков // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~2/0/all/2013/10/26/311423>*
9. *[Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/nasha-meta-riven-doslidnitskogo-universitetu.htm>*